

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЮДСТВА

Матеріали круглого столу (м. Тернопіль, 24 вересня 2014 р.)

На сучасному етапі розвитку зростає роль і значення історичної науки, яка не лише сприяє вивченню й усвідомленню минулого, а й переосмислює його на основі набутого досвіду, знаходить паралелі історичним процесам у подіях і явищах сьогодення, проектує майбутнє.

Непересічною і доленосою в історії людства стала Перша світова війна 1914–1918 рр., 100 років від початку якої минуло у 2014 р. Велика війна змінила світ, визначила подальшу долю держав і народів на ціле століття. Масштабність битв, розміри втрат, що сягають близько 10 млн осіб, використання нових видів зброї, зокрема, хімічної, танків, а також воєнно-політичні і соціальні наслідки війни свідчать про її глобальний характер. Однак, на жаль, уроки Першої світової війни дотепер остаточно не врахувало. Нині у світі існують “гарячі точки”, де будь-який локальний конфлікт може перерости у масштабніше військове зіткнення. Особливо турбує те, що в “зоні ризику” сьогодні постала Україна, де розгортається міжнародний конфлікт, врегулювання якого перебуває на порядку дня у багатьох міжнародних організаціях і товариствах.

Тому привернення уваги до проблематики Першої світової війни зараз на часі як у практичному, так і в теоретичному аспектах. Щодо останнього, то, зауважимо, хоча в живих уже не залишилося учасників цього світового кривавого катаклізму, але опубліковано чимало книг і статей наукового, науково-популярного і публіцистичного характеру, знято багато документальних і художніх фільмів, які дають змогу переосмислити цю подію з погляду XXI століття, використати матеріали у практичній академічній роботі.

Столітня річниця світової війни 1914–1918 рр. активізувала українську і світову наукову громадськість. У багатьох містах відбулися конференції, круглі столи, приурочені до цієї події. Саме таким став захід, проведений на історичному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де доброю традицією є організовувати тематичні науково-практичні регіональні, всеукраїнські та міжнародні конференції. Круглий стіл “Перша світова війна в історичній пам’яті людства”, який відбувся 24 вересня 2014 р., був присвячений різним аспектам і вимірам війни. Ініціатором його проведення стала кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії на чолі із її завідувачем, знаним науковцем в Україні й за кордоном, доктором історичних наук, професором Алексієвцем Миколою Мироновичем. У роботі круглого столу взяли участь провідні фахівці міста, області, регіону, України, військові, учасники АТО, а також аспіранти й студенти історичного факультету. Тематика доповідей торкалася як геополітичних контекстів військового конфлікту 1914–1918 рр., так і вузькоспеціалізованих тем. Дослідники наголосили на актуальності проблематики для сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні, привернули увагу до фактів героїзму і мужності людей, які брали участь у воєнному лихолітті початку XX ст., вважаючи гідним кроком нашого покоління зробити із “забутої” війни війну пам’яті мільйонів жертв, які загинули на полях битв Першої світової.

Відкрив круглий стіл проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва ТНПУ імені Володимира Гнатюка, доктор філософських наук, професор Богдан Буяк, який вказав на важливе значення дослідження подій та

наслідків Першої світової війни для розвитку національної історичної науки, переосмислення її уроків для сьогодення, а також відзначив, що історичний факультет і кафедра нової і новітньої історії та методики викладання історії є центром вивчення історії війни 1914–1918 рр. в нашому університеті. Богдан Богданович побажав учасникам заходу, присутнім творчої праці та плідної дискусії.

З вітальним словом виступив заступник голови Тернопільської обласної державної адміністрації Леонід Бицюра, який обґрунтував актуальність обраної теми круглого столу, наголосив на важливості формування світогляду учасників бойових дій, відмінностях, насамперед, у системі комунікацій між 1914 і 2014 рр., вагомому впливі інформаційної війни в сучасному суспільстві, потребі їй протистояння. Звертаючись до аудиторії, Л. Бицюра вказав на особливості професії історика, оскільки саме історики формують свідомість людей і творять новітню історію України.

Декан історичного факультету ТНПУ, доктор історичних наук, професор Микола Бармак у вступному слові зауважив, що серед низки заходів на історичному факультеті, вирізняється круглий стіл, присвячений подіям і урокам Першої світової війни, наголосив на важливості переосмислення подій, що відбувалися сто років тому, провів паралелі із подіями, які відбуваються на сході України нині. М. Бармак торкнувся українського та регіонального контекстів тогочасних подій, зауваживши про практичну відсутність на Тернопільщині цвинтарів, де поховані вояки Першої світової війни. Микола Валентинович побажав учасникам круглого столу продуктивної праці, а студентам спробувати реконструювати події Великої війни через призму внутрішнього сприйняття.

Привітав учасників круглого столу, присутніх директор департаменту освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації, кандидат історичних наук, доцент Любомир Крупа. Він наголосив на вагомому значенні Першої світової війни для українців у світовому контексті, які сподівалися за сприянням міжнародної спільноти здобути незалежність. Нині Україна, зауважив Л. Крупа, знаходиться у схожій ситуації, коли наша доля у великій мірі залежить від міжнародної політики.

Надбання сучасної української історіографії Першої світової війни стали предметом доповіді завідувача кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ, доктора історичних наук, професора Миколи Алексієвця. Він наголосив, що сьогодні відбувається битва за історію, а спеціальність історика є престижною, ваговою і відповідальною. Саме історикам на новітніх науково-методичних засадах, широкому використанні джерельної бази, архівних матеріалів і документів необхідно об'єктивно проаналізувати основні події, вектори, які визначили розвиток людства в ході і після закінчення Великої війни. Проводячи аналогії подій початку ХХ ст. із сучасністю, Микола Миронович звернув увагу на симптоматичність того, що в річницю початку Першої світової знову заговорили про загрозу світового протистояння, у можливість якого ще донедавна ніхто не вірив, а українські землі, як і сто років тому, опинилися в епіцентрі подій. Здійснивши фаховий аналіз наукової літератури глобального військового конфлікту, професор констатував, що українська історіографія на сьогодні налічує кілька сотень праць, присвячених різноманітним проблемам Першої світової війни, написаних часто з різних методологічних позицій, у вигляді монографій, дисертацій, статей чи повідомлень, із більшою чи меншою науковою вартістю та новизною. Серед дослідників, котрі займаються цією проблематикою, Микола Миронович назвав праці О. Реєнта, Б. Янишина, І. Патера, С. Попика, О. Добржанського, Ю. Горбаня, Б. Андрусина, О. Доніка, Ю. Юрія, В. Солдатенка, В. Головченка, І. Береста, І. Барана, І. Лозинської та ін. Таким чином, резюмував науковець, упродовж

останніх років українські історики зробили чимало у вивчення історії Першої світової війни, створено добре підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Наступна доповідь стосувалася аналізу передумов і причин Першої світової війни. Кандидат історичних наук, доцент Оксана Валіон зупинилася на нових підходах до проблеми походження Великої війни, розглянула міжнародний контекст наростання міждержавних суперечностей, зокрема, франко-німецькі, російсько-німецькі, англо-німецькі протиріччя, які призвели до поділу Європи на два військово-політичні угруповання – Троїстий союз і Антанту, і вивели всю систему міжнародних відносин на межу війни. Проте фатальної неминучості у масштабному військовому зіткненні, на думку дослідниці, не було. Світова наука не має спільної концепції походження світової війни, а винними у її розв'язанні були, як великі, так і малі держави Європи. Проте всі вони орієнтувалися на нетривалу переможну війну, щоб вирішити проблеми, які накопичувалися у європейському суспільстві. Війна розпочалася, але ніхто не усвідомлював її масштабів...

Цілісність обговорюваної проблематики доповнювалася органічним включенням у неї головних історичних наслідків конфлікту, впливу Великої війни на цивілізаційні процеси у Європі у ХХ столітті. Доктор історичних наук, професор Леся Алексієвець обґрунтувала цивілізаційні підходи до тлумачення історичних процесів і явищ після Першої світової війни, зауваживши, що нові ідеї, проекти, плани, які були породжені, і впливали з досвіду Великої війни, зокрема, формування Об'єднаних штатів Європи на основі національного рівноправ'я, мирного співіснування, демократизації і гуманізації, залишалися лише предметом дискусій європейських інтелектуалів і не витримали зіткнення із тоталітаризмом. І лише після Другої світової війни із усіма труднощами і суперечностями почалася побудова нової Європи, яку нині репрезентує і увиразнює Європейський Союз. Вказану проблематику продовжила аспірант Марія Юрчак, яка зазначила, що парадокс Великої війни у тому, що вона однаково спричинилася до протилежних за своєю суттю наслідків. Не заперечуючи занепаду європейської цивілізації внаслідок війни, вона зауважила, що це можна розуміти як кризу, з якої народилася нова, європейська цивілізація ХХ–ХХІ віку.

Аналіз міжнародних відносин напередодні, в ході та після Першої світової війни через призму позиції Ватикану розкрила доктор історичних наук, професор Елла Бистрицька у доповіді “Геополітичні реалії і міжнародна стратегія Ватикану в період Першої світової війни”. Науковець наголосила на важливій ролі Ватикану як суб'єкта міжнародного права, організації, що своїм впливом покриває усі континенти світу. Зокрема, у конфліктах ХХ ст. Ватикан проявив себе третьою стороною, центром переговорного процесу. Елла Володимирівна розкрила політику Святого престолу за правління Лева XIII, який докладав зусиль для попередження наростання військового конфлікту; Пія X, що переорієнтувався на Німеччину і Австро-Угорщину як основних партнерів; Бенедикта XV (Миротворця), котрий підтримував прагнення народів до незалежності.

Окреме місце у роботі круглого столу займали національні питання слов'янських народів під час Першої світової війни загалом і український контекст, зокрема. Проблема є доволі багатоаспектною і концентрувалася навколо теоретичних аспектів аналізу національних проектів слов'янських народів, питань політичної та військової історії України у той час, а також впливу Великої війни на повсякденне життя українців.

У цьому контексті кандидат історичних наук, доцент Ярослав Секо привернув увагу до перших національних проектів на сході Європи (К. Крамаржа, Т. Масарика), які були пронизані ідеями слов'янської єдності. Однак, зазначив

доповідач, військова поразка Росії в 1915 р. спричинила кризу панславістських проєктів, а новими альтернативами стали – югославізм та чехословакізм. Застосування права за слов'янськими народами на самовизначення наприкінці Великої війни показало неготовність народів до його реалізації на засадах національної держави. Лише поляки спромоглися проголосити національну державу, але й вони не були готові реалізовувати цей проєкт. Інші народи, які зробили ставку на національні проєкти (українці, білоруси, хорвати, чорногорці), зазнали поразки. Національний проєкт, нав'язаний Болгарії Нейїським договором, був осмислений “другою національною катастрофою”. Причину поразок, зауважив Ярослав Петрович, варто вбачати у слабкості націоналізмів.

Українське питання в геополітичному контексті Першої світової війни було репрезентоване низкою доповідей, серед яких “Леґіон Українських Січових Стрільців: відновлення боротьби за незалежність”, яку виголосив доктор політичних наук Микола Лазарович. За переконанням дослідника, леґіон став першим кроком боротьби за незалежність і соборність України. Микола Васильович окреслив ідеологію стрілецтва як військово-політичної формації, що сформувалася до кінця 1916 р., і базувалася на трьох головних принципах: державної самостійності, соборництва, опори на сили власного народу. Науковець провів паралелі між Українськими Січовими Стрільцями і добровольцями, які нині воюють на сході України за її незалежність.

Доктор історичних наук, професор Ігор Дацків висвітлив діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1923 роках у контексті вирішення питання міжнародного визнання ЗУНР. Дослідник дійшов висновку про те, що внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення важливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Велика війна спричинила не лише кардинальні зміни у житті усього суспільства, а й кожного жителя країни. Саме аналіз повсякдення дає змогу розкрити спосіб життя українців в умовах війни. Коло цих аспектів окреслив кандидат історичних наук, доцент Володимир Старка, який наголосив на труднощах війни для українського населення, що стало учасником збройного конфлікту, воюючи у арміях двох імперій-суперників. Володимир Васильович розкрив ключові аспекти повсякденного життя українців, на яких відбився тягар війни, не оминувши проблеми поранених, біженців, еволюції побутових складників навколишньої дійсності у кризовому українському суспільстві тощо.

1914–2014 роки – події Першої світової війни викликають сумну аналогію у зв'язку із військовим конфліктом, що відбувається нині на сході України. З огляду на ситуацію, в якій знаходиться наша держава, до участі в обговоренні проблематики були запрошені військові, учасники АТО, які безпосередньо брали участь у бойових діях, зокрема, кандидат історичних наук, магістр державної служби, заступник командира батальйону патрульної служби міліції особливого призначення “Тернопіль” з кадрового забезпечення, лейтенант міліції Микола Сивирин та магістр державної служби, головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області, військовий історик, кореспондент у зоні АТО Ігор Крочак. Вони окреслили реалії конфлікту на сході, ознайомили аудиторію із успіхами і проблемами українських військових. Крім того, Ігор Крочак у доповіді “Перша світова війна і Тернопілля” проаналізував початковий етап розгортання Першої світової війни на території нинішньої Тернопільської області, зокрема, Галицьку битву 1914 року. Виступ супроводжувався презентацією фотоматеріалів із фондів ДАТО про військові поховання під час Першої світової війни на території Тернопільської області (автор Крочак Ігор) та

добіркою відео та фотодокументів із австрійських архівів, що ілюструвала візит до Тарнополя у роки війни імператора Австро-Угорщини Карла I Габсбурга (автор Сергій Ткачов). І. Крочак наголосив, що український загаль має виробити нові підходи до вивчення історії Першої світової війни у ретроспективі до сьогодення. Особливої уваги та вивчення заслуговує її перебіг на території нашого краю, з усіма трагічними і світлими сторінками. Нині також необхідно перейти на якісно новий рівень у впорядкуванні військових поховань Першої світової війни (на території області крім українських військових поховань також присутні німецькі, австрійські, турецькі, польські, російські цього часу), місць боїв, пам'яток та виховання нових методів екскурсійної роботи.

Переосмислюючи проблематику Першої світової війни, подальша увага у роботі круглого столу була звернена на інтерпретацію цієї події у шкільному курсі всесвітньої історії за 10 клас. Кандидат педагогічних наук, доцент Наталія Ігнатенко здійснила аналіз методичних рекомендацій МОН України відносно вивчення цієї теми. Вона наголосила, що Перша світова війна розглядається у 10 класі в межах двох предметів – всесвітньої історії та історії України, ознайомила із кількістю годин, що відводяться на її засвоєння. Головний акцент у курсі всесвітньої історії зроблено на висвітлення міжнародних криз і конфліктів початку ХХ ст., які призвели у подальшому до гонки озброєнь, посилення шовіністичної пропаганди у країнах Європи, стали поштовхом до створення двох військово-політичних блоків, що визначили долю світу. Власне, Велика війна вплинула на піддрив позицій європоцентризму, започаткувала глобальну кризу західної цивілізації. У контексті вивчення цієї теми у курсі історії України, зауважила доповідач, головну увагу зосереджено на українських землях як плацдарму світового військового протистояння з усіма його особливостями і наслідками. На думку Наталії Віталіївни, у розгляді впливу війни на Україну, присутній також виховний момент, що полягає у розумінні учнями того, що сила народу обумовлюється його єдністю, формуванням світогляду, який базується на усвідомленні себе частинкою свого народу, його мови, культури та історії.

В обговоренні ключових аспектів глобального військового конфлікту початку ХХ ст. взяли участь студенти та аспіранти історичного факультету. Особливе зацікавлення викликала доповідь магістранта Руслана Куцика “Інформаційне протистояння на території України у роки Першої світової війни”, який зазначив, що російська влада у той час вдало здійснювала інформаційну пропаганду. Значна частина української інтелігенції та широких верств населення вірили у справедливість Російського самодержавства і лобіювали саме їх інтереси. Разом з тим, політична еліта західноукраїнських земель поклала надії на династію Габсбургів. Такі гасла висловили Головна Українська рада, яка звернулася до українського народу із Маніфестом, та Союз Визволення України, котрий також закликав населення до боротьби із російськими окупантами. Однак як Російська, так і Австро-Угорська імперії, переслідували одну ціль – залучити якомога більше населення, зберігши попередньо закріплені території. Фактично цих цілей держави досягли. Наслідком стало те, що українці змушені були зі зброєю у руках воювати один проти одного. Історія повторюється. Тому сьогодні, зазначив Р. Куцик, надзвичайно важливо використовувати інформацію як ефективний чинник боротьби і впливу на свідомість людей.

На круглому столі були виголошені також доповіді аспіранта Івана Штогрини “Проблема міжнародного визнання Української державності в контексті діяльності дипломатичних місій УНР (1918–1923 рр.)” та магістранта Степана Прийдуну “Роль дипломатії у пошуках миру в Першій світовій війні”. Так, С. Прийдун зазначив, що Перша світова війна стала справжнім викликом дипломатії, адже була зумовлена гострою кризою в міжнародних відносинах. Головні вектори дипломатії обох воюючих таборів під час війни

були пов'язані, насамперед, із здобуттям нових союзників, від чого значною мірою й залежали перемоги на фронтах, а також турбота про міжсоюзницькі відносини з метою забезпечення повоєнного устрою світу, що, в свою чергу, призвело до міжсоюзницького протистояння, яке стало однією із ключових тенденцій дипломатії періоду Першої світової війни.

Загалом проблемні і змістовні доповіді, винесені на обговорення, дали змогу комплексно ознайомитися із основними питаннями і дискусіями про Першу світову війну 1914–1918 рр., сформувані напрямки подальших наукових досліджень. Захід показав, що, незважаючи на сторічний досвід, спадщина світової війни і нині викликає значний науковий і практичний інтерес.

Вдалим зовнішнім фоном круглого столу стала презентація новітньої спеціальної наукової літератури і документів, присвяченої 100-річчю початку Першої світової війни, яку представила наукова бібліотека ТНПУ.

Лейтмотивом круглого столу “Перша світова війна в історичній пам’яті людства” став пошук миру, дипломатичного врегулювання суперечностей і конфліктів, а тим паче, коли цього сьогодні потребує Україна. Тому учасники заходу, а також студенти і викладачі історичного факультету ТНПУ імені Володимира Гнатюка прийняли Звернення “За мир, єдність і територіальну цілісність України” до Президента України П. Порошенка, Голови Верховної Ради України О. Турчинова, Прем’єр-міністра України А. Яценюка.

Оксана Валіон (Україна)